

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ДОРОШЕНКО ВІКТОР ІВАНОВИЧ

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ СПОЖИВЧОГО КОМПЛЕКСУ В
РЕГІОНАЛЬНИХ І ЛОКАЛЬНИХ СИСТЕМАХ РОЗСЕЛЕННЯ

II.00.02 - економічна і соціальна географія

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата географічних наук

Київ - 1994

АВ 37.767

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі економічної географії Київського державно-економічного інституту.

- Науковий керівник - доктор географічних наук, професор Д.І.Пітюренко
- Офіційні опоненти: доктор економічних наук В.І.Куценко
кандидат географічних наук, доцент О.О.Льбіцева
- Провідна організація - Український державний педагогічний університет імені М.Драгманова, кафедра географії України

Захист дисертації відбудеться 14 грудня 1994 року о 15⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.01.03 при Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 252022, м.Київ, вул.Васильківська, 90, географічний факультет, ауд.2І2.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Київського університету /252017, м.Київ, вул.Володимирська, 58/.

Автореферат розісланий "___" листопада 1994 року.

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00756144 (R)

Вчений секретар спеціалізованої ради С.І.Ілук

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА І СТРУКТУРА РОБОТИ

Актуальність теми. Господарський комплекс України знаходиться на перехідному етапі розвитку від адміністративно-командної системи функціонування до ринкових відносин, що передбачає посилення уваги до соціальної сфери, становлення принципово нових відносин у товарному виробництві.

Хід економічних перетворень в Україні багато в чому залежить від стану споживчого ринку, обсягів виробництва і реалізації товарів народного споживання /ТНС/ і послуг населенню, подолання регіональних диспропорцій у розвитку галузей споживчого комплексу. На жаль, ситуація на споживчому ринку погіршується: триває зменшення виробництва практично усіх ТНС, скорочуються абсолютні і середньодушові показники споживання товарів і надання послуг населенню, зростає невідповідність між пропозицією і платіжоспроможним попитом населення в зв'язку з відставанням темпів доходів і цінами на ТНС. Все це зумовлює необхідність вивчення суспільно-географічних процесів і явищ, що відбуваються у споживчому комплексі країни, сучасного стану територіальної організації виробництва і споживання ТНС, виявлення територіальних відмінностей у функціонуванні споживчого комплексу на регіональному і локальному рівнях.

Галузі споживчого комплексу в своєму розвитку і розміщенні тісно пов'язані з особливостями розселення населення. Це підкреслює актуальність дослідження проблеми "розселення - виробництво - споживання" з точки зору їх взаємозв'язку і територіальної організації.

Взаємозумовлений і взаємопов'язаний розвиток усіх галузей, що утворюють господарські /у т.ч. споживчі/ комплекси на різних регіональних рівнях, є складним процесом. Найбільший внесок у розробку територіальних аспектів комплексного розвитку народного господарства внесли Е.Б.Алаєв, А.Н.Алімов, Ф.Д.Заставний, В.В.Кистанов, В.Ф.Павленко, М.М.Паламарчук, М.Д.Пістун, А.Т.Хрушов та ін.

Питання формування систем розселення населення найповніше розкриті в роботах Д.І.Богорада, В.Г.Давидовича, О.А.Кибальчица, С.А.Ковальова, О.А.Константинова, О.П.Литовки, М.І.Лялікова, Д.І.Пітюренка, В.В.Покшишевського, А.В.Степаненка, Б.С.Хорева та ін. Дослідженнями територіальної організації виробни-

цтва ТНС займались О.І.Кочерга, Н.С.Клебанова, В.М.Лисенков, Ю.П.Лебединський, А.А.Мазаракі, Г.П.Мельник, Д.І.Правдін, А.В.Орлов, С.І.Хватов та ін. Порівняно маловивченими є проблеми територіальної організації торгівлі та громадського харчування. Найбільший внесок у їх дослідження знаходимо в роботах Є.М.Воронової, Л.П.Демидко, Л.Л.Кустової, В.І.Куценко, В.І.Карсекіна, І.В.Нікольського, Ф.С.П"ятакової, О.І.Римарука, І.Т.Твердохлебова, В.М.Кривіського та ін. З огляду на це проблема взаємопов'язаного розвитку та розміщення виробництва і споживання ТНС в системах розселення практично не вивчена і потребує поглибленого вивчення в умовах незалежності України.

Основною метою дисертаційної роботи є розробка теоретичних і методичних основ досліджень територіальної організації споживчого комплексу в регіональних і локальних системах розселення населення, їх застосування для оптимізації концепції розвитку вказаних систем з урахуванням нових суспільних умов господарювання, зміни форм власності і переходу до ринкової економіки, зрушень в соціально-економічній, демографічній, екологічній ситуації в Україні, вироблення конкретних практичних рекомендацій, пов'язаних з територіальними аспектами розселення, виробництва і споживання ТНС.

Об'єктом дослідження є споживчий комплекс України, зокрема торговельне обслуговування населення в системах розселення різного ієрархічного рівня /на прикладі Хмельницької області/.

Предметом дослідження є територіальна організація споживчого комплексу, система зв'язків, що формують комплексний і пропорційний його розвиток з метою розробки напрямів її удосконалення.

Основні завдання дослідження:

- 1/ визначити сутність споживчого комплексу і його місце в структурі суспільно-географічних комплексів різного ієрархічного рівня;
- 2/ поглибити теоретико-методологічні основи суспільно-географічного дослідження споживчого комплексу;
- 3/ виявити особливості територіальної організації виробництва і торгівлі ТНС у зв'язку з сучасним станом споживчого ринку України;
- 4/ дослідити системно-структурні зв'язки в системі "розселен-

ня - виробництво - споживання" на різних рівнях України/загально-національному, регіональному, локальному/;

5/ виявити регіональні чинники територіальної організації торговельного обслуговування;

6/ дослідити функціональну структуру споживчого комплексу та її основні елементи на субрегіональному /обласному/ рівні, провести їх типологію, визначити параметри територіальних споживчих систем;

7/ встановити основні тенденції в розвитку виробництва і споживання ТПС, територіальній організації торговельного обслуговування в обласних системах розселення в умовах переходу до ринкової економіки;

8/ на основі моделювання рівнів торговельного обслуговування в межах районних систем розселення Хмельницької області дати пропозиції щодо оптимізації споживчого комплексу.

Використані матеріали. В основу дисертаційного дослідження покладено результати наукових досліджень автора, виконаних на кафедрі економічної географії /з 1993 р. - кафедри зовнішньоекономічної діяльності/ Київського державного торговельно-економічного університету з таких науково-дослідних тем:

1. "Дослідження територіальних аспектів економічних зв'язків промисловості і торгівлі": Розділ "Територіальна організація внутрішньої торгівлі" - /1978-1983 рр./ - № 78064767;

2. "Територіальна організація регіонального продовольчого комплексу /на прикладі Яготинського району Київської області/": Розділ "Яготинська районна система розселення" /1983-1985 рр./, № 85322340;

3. "Регіональні особливості виробництва і реалізації товарів народного споживання в Українській РСР" /разом з Економічним науково-дослідним інститутом Держплану УРСР, 1986-1988 рр./ - № 89644321;

4. "Територіальна організація виробництва товарів народного споживання в Україні" /1989-1992 рр./;

5. "Світовий ринок товарів та послуг" /1993-1994 рр./.

Інформаційною базою даних для виконання досліджень є статистичні матеріали Міністерства статистики України, колишнього Міністерства торгівлі України, огляди і матеріали статистичних і планових органів Хмельницької, Київської областей і м.Києва,

публікації періодичної преси, інституту "УкрНДІПрогнозів", Українського науково-дослідного інституту торгівлі і громадського харчування та ін.

Методологічною основою досліджень є досягнення сучасної економічної та соціальної географії, економічної науки, соціогеології, демографії, наукові роботи провідних вчених з проблем формування закономірностей і принципів територіальної організації споживчого комплексу і систем розселення. Дослідження територіальної організації споживчого комплексу проводилось за допомогою як загально-наукових методів /системний підхід, структурний аналіз і синтез, математичні і статистичні прийоми/, так і спеціальних /картографічні, класифікації і типології, районування тощо/.

Наукова новизна виконаного дослідження полягає у наступному:

- поглиблені уявлення про функціонування і територіальну організацію споживчого комплексу як цілісного міжгалузевого утворення в системі господарства;

- сформульовано основні методичні засади вивчення взаємодії систем розселення, виробництва і торгівлі ТНС, проведено аналіз територіальних відмінностей у рівнях виробництва і споживання найголовніших ТНС в Україні;

- виявлено основні тенденції розвитку споживчого комплексу України, у прикладному аспекті проведено групування областей України щодо показників концентрації населення, виробництва окремих груп ТНС і торговельного обслуговування;

- досліджено основні елементи функціонально-територіальної структури споживчого комплексу Хмельницької області, інтерпретована сутність понять "споживчий пункт", "споживчий центр", "споживчий вузол", "територіальна споживча система";

- встановлені параметри територіальних споживчих систем; виявлені недоліки територіальної організації торговельного обслуговування в районних системах розселення Хмельницької області; визначені основні напрями усунення диспропорцій у рівнях торговельного обслуговування населення області;

- запропоновані рекомендації щодо удосконалення організаційно-управлінської структури споживчого комплексу на субрегіональному /обласному/ рівні в умовах становлення ринкових економічних відносин.

Практичне значення. Результати досліджень ввійшли в звіт науково-дослідної роботи кафедри економічної географії Київсь-

кого державного торговельно-економічного університету з вищезгаданих держбюджетних тем з проблем виробництва і торгівлі ТНС в Україні.

Основні положення впроваджено в навчальний процес при викладанні курсу "Розміщення продуктивних сил", написанні курсових робіт з "Економічної географії" і "Розміщення продуктивних сил в КДТЕУ /див.: "Робоча програма курсу "Розміщення продуктивних сил" - К.: КТЕІ, 1993; "Тематика і плани курсових робіт з курсу "Розміщення продуктивних сил" - К.: КТЕІ, "Методичні вказівки до вивчення курсу ПС" - всього 28 методичних розробок/.

Конкретні рекомендації прикладного характеру щодо розвитку торговельного обслуговування в локальних системах розселення Яготинського району Київської області враховані при розробці плану економічного і соціального розвитку /довідка № II від 09.01. 1987 р./.

Апробація роботи. Результати досліджень доповідались на У з'їзді Географічного товариства України /Сімферополь, 1985 р./, наукових конференціях у Львівському університеті /1986 р./, Київському університеті /1988 р./, щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу КДТЕУ в 1979-1994 роках, Республіканській науково-методичній конференції з проблем підготовки фахівців для ринкової економіки /Київ, 1994/.

Публікації. Загальна кількість наукових праць автора складає 23 роботи, в 17 розкрито зміст предмету захисту, в т.ч. в 4 навчальних посібниках і в 10 наукових збірниках. Загальний обсяг опублікованих робіт складає 12,9 друкованих аркушів.

Структура і об'єм дисертації. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків /загальний обсяг 150 сторінок тексту/, списку використаної літератури /207 найменувань/ і додатків. В роботі є 41 таблиця і 14 малюнків /картосхеми, схеми, діаграми/.

У вступі обґрунтовується актуальність дисертаційної роботи, об'єкт і предмет дослідження, сформульовано його мету і основні завдання.

У першому розділі викладена теоретико-методологічна концепція функціонування комплексу як об'єкту суспільно-географічного дослідження.

Другий розділ роботи присвячений чинникам формування систем розселення і територіальної організації сисиживчого комплексу в

них та їх взаємодії в Україні.

У третьому розділі розглядаються компонентна, економічна, організаційно-управлінська, територіальна структура, соціальні і екологічні аспекти функціонування споживчого комплексу, зокрема в Хмельницькій області.

В четвертому розділі роботи пропонуються напрями оптимізації споживчого комплексу в регіональних і локальних системах розселення на основі моделювання рівнів торговельного обслуговування.

У висновках викладені підсумки дисертаційного дослідження, формулюються рекомендації щодо вдосконалення територіальної організації споживчого комплексу.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ І ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЇ

І. Основою життєдіяльності людського суспільства є виробництво і споживання матеріальних благ - продуктів харчування, одягу, взуття та інших товарів народного споживання /ТНС/. Між виробництвом і споживанням ТНС існує діалектичний і нерозривний зв'язок, що проявляється у формуванні у системі народного господарства своєрідного міжгалузевого утворення - споживчого комплексу. В умовах переходу господарства України від адміністративно-командної системи управління до ринкової економіки, зведення до мінімуму можливостей галузевої структури управління, посилення регулювання і прогнозування розвитком економічних блоків і міжгалузевих комплексів на регіональному і локальному рівні є нагальна потреба виділення споживчого комплексу як об'єкта дослідження, так і управління, що дозволить визначити правильні орієнтири структурної перебудови господарства України у сфері виробництва і обігу споживчих товарів. Основними методологічними передумовами, що дозволяють говорити про об'єктивність процесу формування і необхідність виділення споживчого комплексу як самостійного об'єкта суспільно-географічних досліджень є те, що, по-перше, суспільне визнання результатів праці у сфері виробництва ТНС остаточно відбувається саме у сфері реалізації /споживання/ товарів і послуг /тобто у торгівлі/, а по-друге, виділення споживчого комплексу точніше вписується в сучасне уявлення про функціональну структуру господарства і його механізми, згідно з яким будь-яка система розглядається не в структурі галузей, а як лінійно-послідовна підсистема відтворювального циклу, який у даному ви-

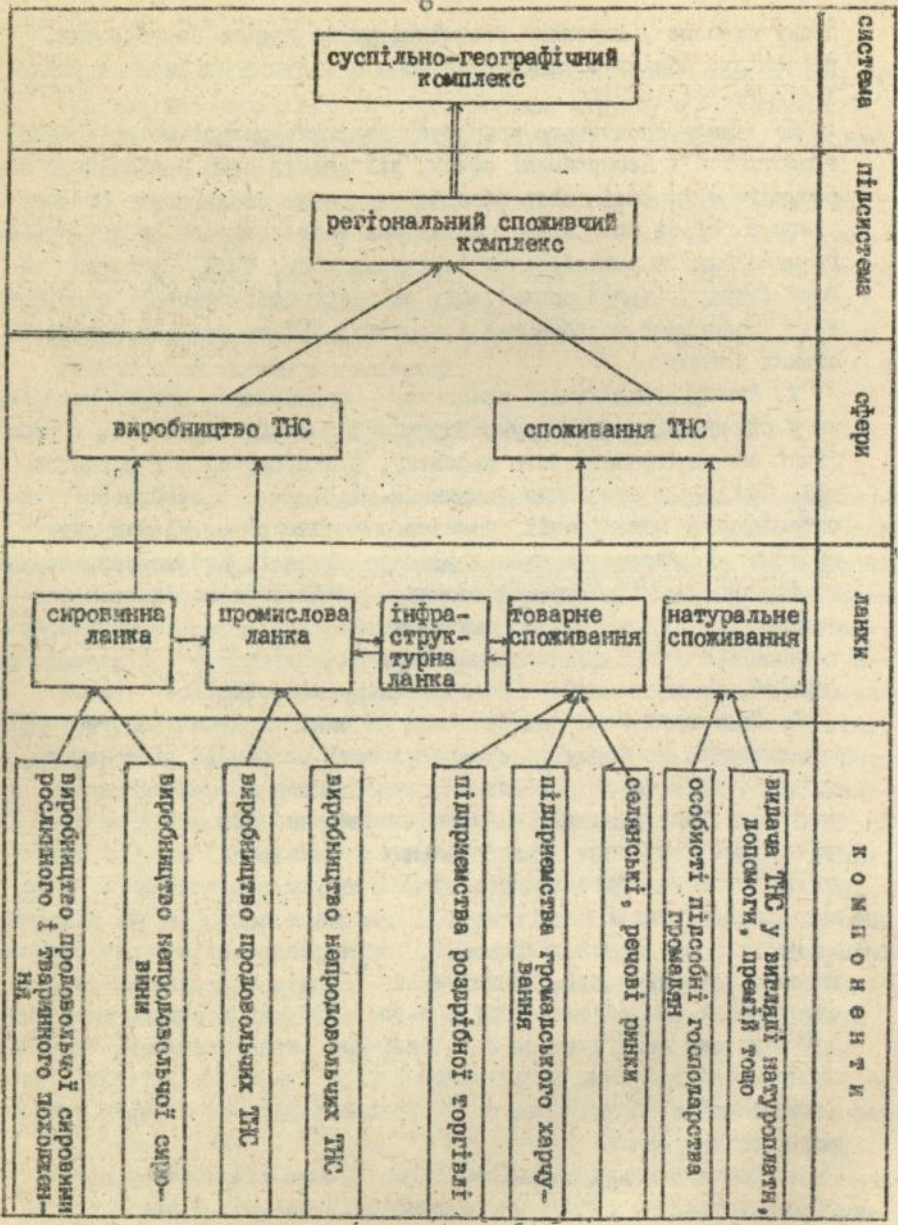
падку охоплює у широкому розумінні увесь процес виробництва, розподілу, обміну і споживання ТНС, а у вузькому включає реалізацію /торгівлю/ ТНС.

До складу споживчого комплексу належать галузі матеріального виробництва і невиробничі сфери, діяльність яких пов'язана з виробництвом і реалізацією товарів народного споживання. Основну увагу в роботі приділено дослідженню торговельного обслуговування населення в регіональних і локальних системах розселення та його територіальної організації як сукупності процесів просторового сполучення виробництва і торгівлі ТНС та форм їх територіальних поєднань.

2. Функції споживчого комплексу – задоволення потреб населення у різноманітних ТНС зумовлюють економічні, соціальні, географічні закономірності його розвитку, функціонування і організації. При цьому основними чинниками, що формують особливості територіальної організації споживчого комплексу є, на нашу думку, системи розселення населення різного рівня і, насамперед, локальні і регіональні. Саме цей аспект – взаємозв'язок системи розселення і регіональних споживчих комплексів – залишається практично недостатньо вивченою частиною економічної і соціальної географії, що підкреслює наукову новизну дисертації.

3. Споживчий комплекс бачиться як складна суспільно-географічна система, що формується в результаті взаємодії різноманітних зв'язків у системах розселення, виробництва і споживання ТНС. У контексті даного дослідження споживчий комплекс розглядається як цілісне поєднання в регіональних і локальних системах розселення елементів його функціональної структури, оснований на таких властивостях і відношеннях, тіснота взаємозв'язків між якими надає йому якості цілісності, територіальності, полікомпонентності, ієрархічності, динамічності, суспільної пріоритетності, системності. Як об'єкт суспільно-географічних досліджень споживчий комплекс аналізується в соціальному, компонентному, економічному, екологічному, організаційно-управлінському і територіальному аспектах. Принципова схема регіонального споживчого комплексу наведена на мал. I.

4. Територіальна організація споживчого комплексу у роботі досліджується як суспільно-географічний процес. В межах систем розселення раціональна територіальна організація споживчого комплексу бачиться нами як максимальна доступність торговельних пос-

Мал.1. Принципова схема регіонального споживчого комплексу

луг для всього населення за мінімальних витрат часу на придбання ТНС в межах системи розселення. При цьому існують так звані часткові види доступності, що характеризують певні умови фактичного споживання ТНС і надання торговельних послуг як в окремому населеному пункті, так і в системі розселення в цілому. Нами виділено такі види доступності:

- територіальна доступність як міра відповідності місць надання торговельних послуг до місць розселення населення;
- нормативна доступність як міра відповідності обсягів торговельних послуг, що пропонуються населенню, до обсягів потреб в них виходячи з раціональних норм споживання окремих продовольчих і непродовольчих товарів;
- часова доступність як витрати часу на отримання торговельної послуги в залежності від частоти попиту на ТНС;
- вартісна доступність як відповідність вартості ТНС до платіжнеспроможного попиту населення конкретної системи розселення;
- асортиментна доступність як міра відповідності набору /асортименту/ ТНС, що реалізуються, до рівня потреб населення в них;
- інформаційна доступність як міра інформування засобами масової інформації споживчих якостей та інших характеристик ТНС і торговельних послуг населенню системи розселення.

Основною метою функціонування регіональних споживчих комплексів є підвищення матеріального рівня життя населення, що багато в чому залежить від рівня споживання ТНС, а також усунення територіальних відмінностей у рівнях торговельного обслуговування населення в різних системах розселення.

Однак при цьому ми виходимо з об'єктивності існування територіальної диференціації рівнів розвитку і структури споживчих комплексів у системах з переваженням міського і сільського населення, які є неминучими з огляду на специфічні соціальні, економічні, природно-екологічні умови регіонів, але, насамперед, визначаються особливостями розселення населення. Дія вказаних чинників на територіальну організацію споживчого комплексу проявляється на трьох рівнях: регіональному, локальному і селищному. У ході досліджень встановлено, що на вищих рівнях - загальнонаціональному і макрорегіональному вирішальну роль у функціонуванні споживчого комплексу відіграють особливості розвитку і розміщення продуктивних сил, народногосподарська спеціалізація,

природно-кліматичні умови території, рівень розвитку і розміщення транспортної мережі, матеріальний добробут населення, його платіжоспроможній попит тощо.

На субрегіональному /обласному/ і, особливо, локальному рівнях на територіальну організацію споживчого комплексу вирішальний вплив мають чинники, пов'язані з розселенням населення: щільність населених пунктів, статево-вікова і професійна структура населення, особливостями його розміщення, міграціями, а також транспортно-географічним положенням окремих елементів системи розселення, розташуванням композиційної осі та ін.

5. У дослідженнях територіальної організації споживчих комплексів з методологічної точки зору основними є системно-структурний, територіальний, економічний, соціальний, еколого-ресурсний підходи. В основу аналізу просторових зв'язків між елементами функціонально-територіальної структури споживчого комплексу слід покласти вивчення особливостей регіонального попиту і визначення потреб окремих територіальних груп населення певних систем розселення у різноманітних ТНС і торговельних послугах. Споживчий попит в роботі розглядається як конкретне для кожної системи розселення регіональне поняття. Ступінь задоволення потреб населення залежить від ємності споживчого ринку системи розселення, що складається з виробництва ТНС в регіоні, надходжень їх з інших регіонів, імпортичних поставок, товарних запасів торгівлі і стабілізаційних державних фондів. Нами встановлено, що якщо на місткість макро- і мезорегіонального споживчого ринку, а отже, і особливості територіальної організації відповідного споживчого комплексу, найбільший вплив мають чинники, пов'язані з виробництвом ТНС і зовнішньоекономічними зв'язками, то на субрегіональному і локальному ринку такими чинниками виступають вже товарні ресурси торгівлі, діяльність посередницько-збутових організацій, які в меншій мірі безпосередньо пов'язані з виробництвом ТНС.

6. Вихідною основою структурно-територіального підходу до вивчення взаємодії систем розселення і споживчих комплексів у роботі є уявлення про існування територіальних спільностей /окремих поселень і систем розселення/ різного демо-, соціо-, економічного типу /аграрні, аграрно-індустріальні, індустріально-аграрні, індустріальні, рекреаційні тощо/. У системі "розселення-виробництво ТНС-споживання" розселення стає вирішальним чинником просторової організації продуктивних сил. Цілісність і єдність

розселення, виробництва і споживання існує тільки на макрорегіональному рівні. На субрегіональному і локальному рівнях можна говорити тільки про єдність споживчих систем і систем розселення. У функціонуванні виробничих систем /за винятком виробництва ТНС, що орієнтується виключно на споживача/ переважають відцентрові вектори - метою переважної більшості виробництв є задоволення потреб усіх регіонів країни і споживачів в рамках територіального поділу праці. У функціонуванні споживчих систем переважають доцентрові вектори, так як їх діяльність, навпаки, спрямована на одержання продукції, створення відповідних регіональних фондів споживання, максимального задоволення потреб населення у різноманітних ТНС. Таким чином, серед багатьох аспектів взаємодії систем розселення і споживчих комплексів неперервність функціонування у територіальному аспекті забезпечують тільки зв'язки із зайнятості /трудою/ і споживання ТНС, що є ще одним доказом важливості вивчення суспільно-географічних аспектів взаємодії розселенських структур і споживчих комплексів. Одним з критеріїв для виділення систем розселення поряд з інтенсивністю трудових зв'язків можуть бути зв'язки населених пунктів з торгівлі ТНС. Разом з тим в умовах переходу до ринкової економіки слід прогнозувати зростаючу самостійність систем розселення і споживчих комплексів у розвитку і у територіальній організації з одного боку, а з іншого - необхідність взаємодоповнення їх діяльності з метою створення оптимальних умов для використання трудових ресурсів, виробничого потенціалу, насичення споживчого ринку, соціального захисту і підвищення рівня життя населення. Саме цей аспект взаємодії цих підсистем може бути, на нашу думку, покладений в основу діяльності органів місцевого самоврядування, створення відповідних структур місцевих органів влади на локальному і регіональному рівнях управління.

7. Споживчий комплекс характеризується своєрідною функціональною структурою, яку доцільно розглядати в соціальному, компонентному, економічному, організаційно-управлінському, екологічному і територіальному аспектах.

Соціальні аспекти функціонування споживчого комплексу проявляються через механізм задоволення попиту населення на товари і послуги у процесі купівлі-продажу. У роботі проаналізовано різні підходи щодо класифікації ТНС. З точки зору територіальних аспектів дослідження споживчого комплексу на локальному і регіо-

нальному рівнях найдоцільніше поділяти ТНС в залежності від частоти попиту на товари повсякденного, періодичного і епізодичного попиту. Саме від частоти попиту на ТНС формується характер побудови роздрібно-торговельної мережі. У роботі проаналізовано стан споживчого ринку України за останні десятиріччя, підкреслено, що на ньому практично завжди існував розрив між платіжнеспроможним попитом населення і товарним забезпеченням. Виділено періоди різкого дефіциту 60-х років, певного насиченого ТНС у 70-ті роки, наростання так званого "відкладеного" і "імпульсивного" попиту у 80-ті роки, "порожніх полиць" і суцільного дефіциту початку 90-х років. 1991-1992 рр. характеризуються переростанням незадоволеного попиту в ахістазний, а з 1993 р. розкручення інфляційних процесів на фоні скорочення обсягів виробництва ТНС, різкого зростання цін хоча і заповнило полиці магазинів, але для значної частини населення внаслідок низьких доходів ці товари стали малодоступними. У роботі на основі численних статистичних матеріалів аналізуються зміни у структурі особистого споживання і витрат основних соціальних і територіальних груп населення України, середньодушове виробництво і споживання найголовніших продовольчих і непродовольчих ТНС, у т.ч. у розрізі субрегіональних /обласних/ систем розселення.

8. Компонентна структура споживчого комплексу в роботі розглядається з точки зору стадій товарного обігу - оптова і роздрібно-ланки; форм торгівлі - державна, кооперативна, приватна, колгоспна та ін.; за видами обслуговування - стаціонарна, пересувна, поштова; за формою підпорядкування і управління - місцевих органів влади, органів робітничого постачання промислових підприємств і транспорту, інших відомств, комерційних структур, споживчих товариств і т.п.; за юридичною самостійністю - торговельні організації і торговельні об'єднання /фірми, асоціації, торгові дома та ін./; за ознакою товарної спеціалізації - продовольчі, непродовольчі, змішані магазини, універмаги тощо.

Розглядаються зрушення у компонентній структурі споживчих комплексів різних рангів за останні роки. Зокрема, обґрунтовується доцільність у системах міського розселення двоступінчатої побудови торговельної мережі: стандартного /масового/ обслуговування для товарів першої необхідності в межах пішохідної доступності і вибіркового /спеціального/ обслуговування в межах транспортної доступності. Для локальних систем сільського розселення залишається п'ятиступенева побудова торговельної мережі, що враховує частоту попи-

ту на ТНС і місце поселення у територіальній споживчій системі:

1/ пересувні форми і стаціонарні магазини з продажу найпростіших ТНС повсякденного попиту в найменших за людність поселеннях /хуторах, рядових селах/;

2/ комбіновані магазини із заготівельним пунктом з продажу продовольчих і непродовольчих ТНС в бригадних селах і центрах відділків колективних господарств;

3/ спеціалізовані магазини продовольчих, непродовольчих і господарчих товарів в центрах внутрігосподарського розселення;

4/ заклади торгівлі з продажу ТНС повсякденного і періодичного попиту в міжгосподарських /кущових/ центрах розселення;

5/ підприємства торгівлі і громадського харчування повсякденного, періодичного і епізодичного попиту в найбільших центрах районних і міжрайонних систем розселення.

У роботі наводяться основні характеристики ступенів торговельного обслуговування в локальних системах сільського розселення щодо потреб населення в торговельній площі, її структури за основними товарними групами, типами магазинів.

9. Економічна структура регіонального споживчого комплексу аналізується в роботі з точки зору місця окремих регіонів і областей України щодо показників абсолютного і середньодушового виробництва і споживання продовольчих і непродовольчих ТНС, економічної ефективності їх виробництва, порівнянь з рівнями індустріалізації, урбанізації, територіальної концентрації населення. На регіональному рівні найбільш повно характеризує рівень задоволення потреб населення у ТНС показник роздрібного товарообігу. Виявлено певні тенденції динаміки і структури роздрібного товарообігу за 1985–1992 роки у розрізі областей: 1/ зменшення відхилень у середньодушовому товарообігу між найбільшими і найменшими значеннями;

2/ помітного зростання частки у роздрібному товарообігу областей Донецького, Придніпровського районів, скорочення частки Північно-Східного, Причорноморського районів; частка решти областей суттєвих змін не зазнали;

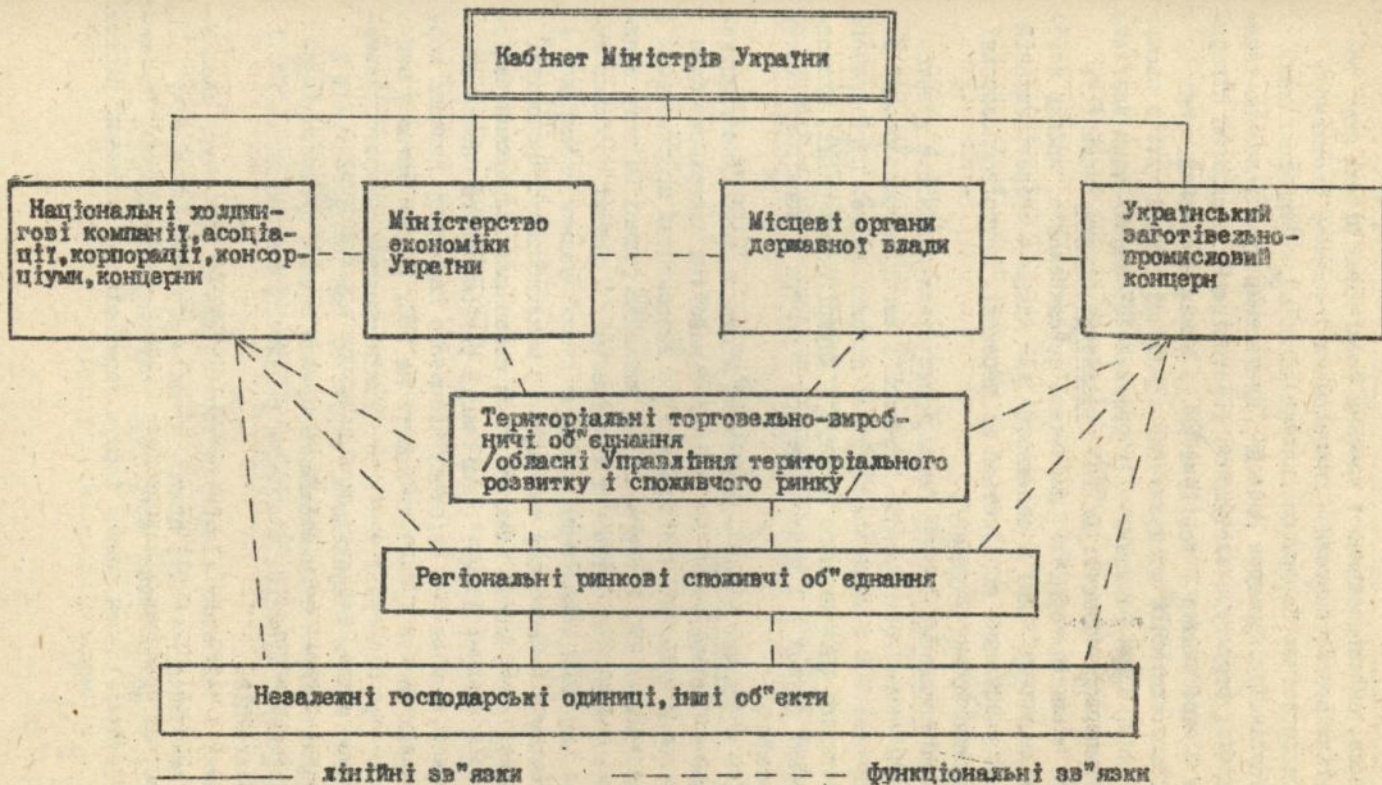
3/ виявлено певні закономірності у територіально-товарній структурі роздрібного товарообігу, що характеризується підвищеною часткою у товарній структурі товарообігу у порівнянні з середніми по Україні показниками в областях з переважанням міського населення таких груп товарів як м'ясо і птиця; ковбаси і

копченості; масло тваринне; молочні продукти; картопля і овочі; алкогольні напої; синтетичні м'які засоби і парфуми; килимові вироби; радіотовари; легкові автомобілі, а в областях з підвищеною часткою сільського населення – відповідно олії, цукру, кондитерських виробів, борошна, хлібобулочних виробів, одягу і білизни, тканин. У роботі даються рекомендації щодо покращення структури роздрібного товарообігу і усунення виявлених відхилень.

10. В організаційно-управлінській структурі споживчого комплексу в період переходу до ринкової економіки спостерігаються значні зміни: відбувається відмова від адміністративно-галузевих принципів управління /наприклад, ліквідовано Міністерство торгівлі України/, натомість зростає значення економічних механізмів функціонування комплексу через прогнозування і індикативне планування на макрорегіональному рівні і регулювання на мезо- і мікрорівнях. На мікрорівні більшість закладів споживчого комплексу через акціонування, роздержавлення та приватизацію стають юридично незалежними суб'єктами господарювання і через систему оподаткування переходять до адміністративного підпорядкування органам місцевого самоврядування, тобто відбувається об'єктивне, зумовлене логікою нових економічних умов зміщення важелів управління споживчим комплексом на регіональний і локальний рівень. В роботі обґрунтовується необхідність створення в перехідний період при виконавчих комітетах обласних, районних і міських Рад народних депутатів нового органу – Управління територіального розвитку і споживчого ринку, який би координував би роботу всіх органів з вивчення попиту населення на ТНС, максимального забезпечення потреб населення в них /мал.2/.

11. Екологічні аспекти територіальної організації споживчого комплексу слід враховувати як з точки зору його впливу на довкілля, так і з іншого – як стан навколишнього середовища впливає на соціально-економічні показники діяльності конкретного підприємства і випуск екологічно чистих і безпечних ТНС, створення екологічно сприятливих умов праці для зайнятих у комплексі і споживачів.

12. Під територіальною структурою споживчого комплексу ми в роботі розуміємо синтез форм суспільної організації реалізації ТНС у відповідних системах розселення у вигляді технологічно і економічно пов'язаних підприємств і видів їх територіального поєднання.

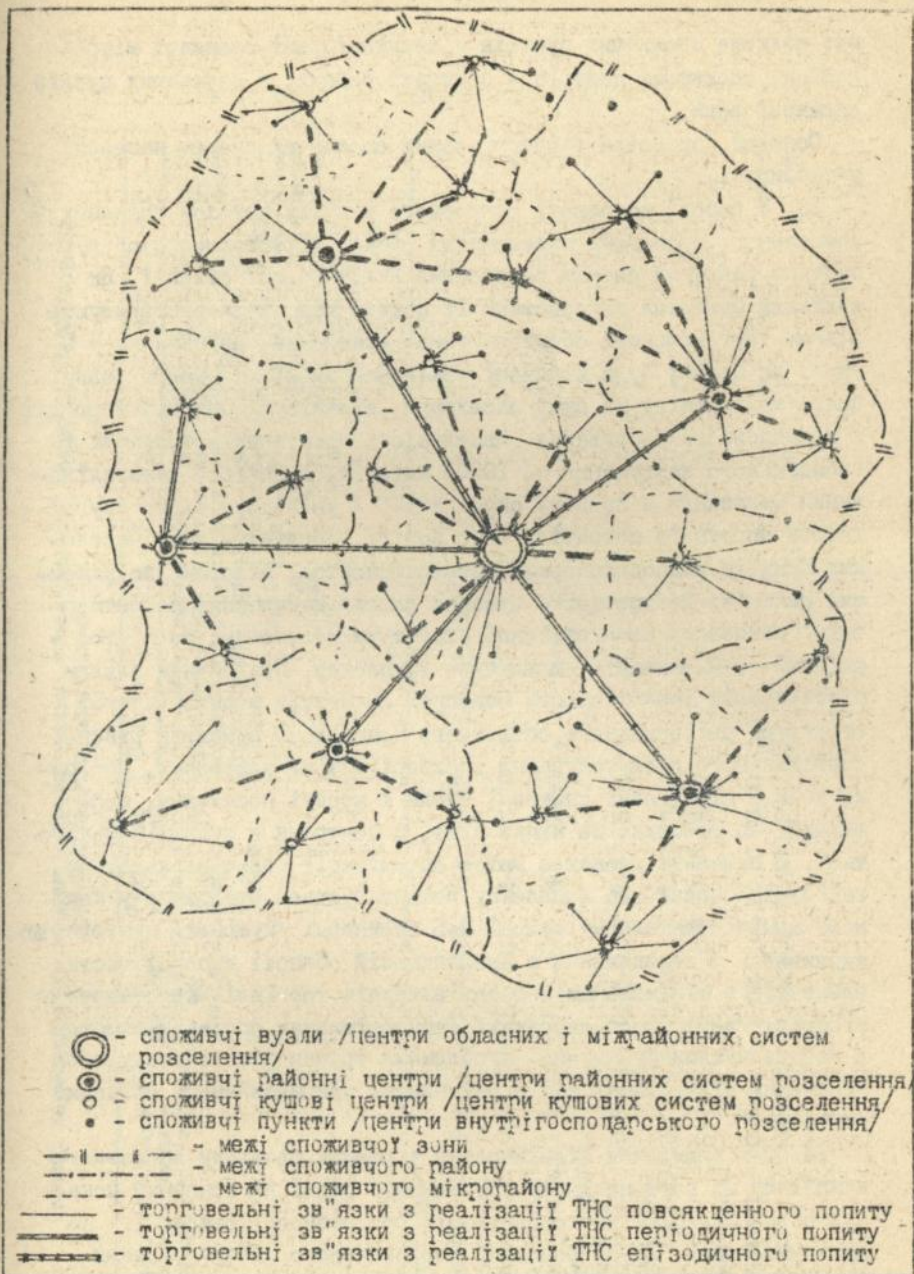
Мал. 2. Пропонована модель організаційної структури управління торгівлею в умовах переходу до ринкових відносин.

Склад, співвідношення і взаємне розміщення різних форм територіального зосередження підприємств і установ споживчого комплексу певних систем розселення відображає функціонально-територіальна структура /мал.3/. Елементами функціонально-територіальної структури виступають територіальні поєднання підприємств з виробництва і торгівлі ТНС в межах населених пунктів. За місцем елементів у споживчому комплексі і наявності в ньому виробничої сфери /сировинної і промислової ланок/ нами виділено в Хмельницькій області: 1/ 1417 споживчих пункти /наявність тільки закладів торгівлі, переважно повсякденного, зрідка періодичного попиту/, які в залежності від місця в субрегіональній системі розселення поділяються на первинні, внутрігосподарські і міжгосподарські /куцові/;

2/ 38 споживчих центри /характеризуються наявністю вузько-спеціалізованих підприємств харчової і легкої промисловості з виробництва ТНС і закладів торгівлі повсякденного, періодичного і, частково, епізодичного попиту/ - внутрігосподарські, міжгосподарські /куцові/ і районні центри - центри відповідних систем розселення;

3/ 3 споживчих вузли - найбільші міста області /Хмельницький, Кам'янець-Подільський і Шепетівка/ з найбільш завершеним багатогалузевим комплексом підприємств з виробництва продовольчих і непродовольчих ТНС і торговельних закладів різної частоти попиту, включаючи спеціалізовані і унікальні. У роботі зроблено висновок, що саме міжрайонні споживчі вузли завдяки своєму демографічному і виробничому потенціалу, можливостям транспортної і часової доступності повинні стати основними осередками раціоналізації територіальної організації регіонального споживчого комплексу, виходячи з багатоступінчатого характеру надання торговельних послуг і частоти попиту на ТНС. З цієї мети у майбутньому при перегляді існуючого адміністративно-територіального поділу надати міжрайонним /окружним/ центрам розселення і відповідно міжрайонним споживчим вузлам певних організаційно-управлінських функцій, включаючи регулювання виробництва ТНС і їх реалізацій.

Кожен з виділених елементів територіальної структури споживчого комплексу - пункт, центр, вузол - має відповідну зону впливу, що визначається його обслуговуваним потенціалом. Взаємодія елементів і зон впливу формує територіальні споживчі систе-

Мал. 3. Картографічна модель регіонального споживчого комплексу.

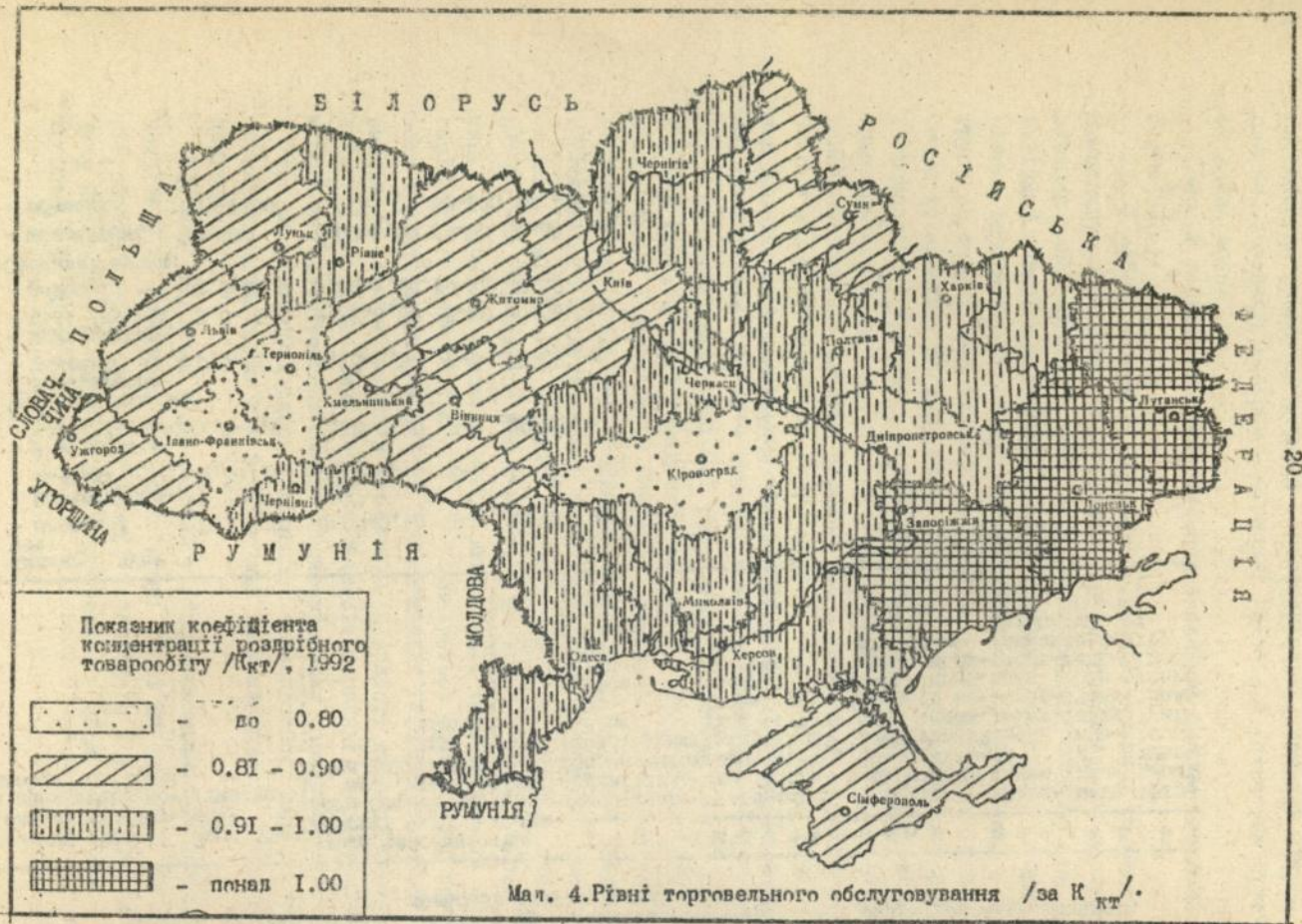
ЛНБ ім. В. Стефани
АН України

ми: навколо споживчих пунктів – територіальні споживчі мікрорайони, споживчих центрів – споживчі райони, а споживчих вузлів – споживчі зони.

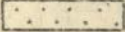

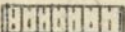

Основні параметри територіальних споживчих систем наведені у таблиці I.

13. У роботі на основі факторного аналізу методом головних компонент проведено моделювання рівнів торговельного обслуговування районних систем розселення Хмельницької області. Як вихідний матеріал використано II показників, що характеризують рівень торговельного обслуговування населення, об'єднаних у 5 груп: до першої були включені такі показники, як обсяги роздрібного товарообігу на душу населення, кількість закладів торгівлі і громадського харчування, чисельність працівників торгівлі і громадського харчування на 10000 жителів, кількість спеціалізованих магазинів з продажу окремих ТНС і універмагів; до другої – якість дорожнього покриття /клас доріг/, обслуговування населених пунктів міжпоселенським автотранспортом, відстані до районних центрів; до третьої – сумарні доходи населення; до четвертої – показники демографічної структури населення; до п'ятої – якісний стан закладів споживчого комплексу. Практичним шляхом підтверджено ієрархічність основних елементів територіальної структури регіонального споживчого комплексу. Найвищий рівень торговельного обслуговування спостерігається в районах, центрами яких є міжрайонні споживчі вузли і міські поселення, найнижчий – в районах, де немає міст, а центрами є селища міського типу. В сучасних умовах з метою оптимізації територіальної організації споживчого комплексу рекомендується створення у кожному адміністративному районі 3-5 споживчих /кущових/ центрів, що впливає з переваження в Хмельницькій області високої частки елементів з мінімальним набором закладів торгівлі, переважанням місцевих /внутрігосподарських/ територіальних споживчих систем з нерозвинутими функціями, проблемами транспортного сполучення населення віддалених сіл з районними, міжрайонними і обласним центрами.

14. Для виявлення відмінностей у рівнях розвитку споживчого комплексу на регіональному /обласному/ рівні як основний показник обрано коефіцієнт концентрації роздрібного товарообігу на душу населення. Рівні розвитку торговельного обслуговування представлені на мал.4.

Показник коефіцієнта
концентрації розвізного
товарообігу / $K_{\text{кт}}$ /, 1992

- - до 0.80
- - 0.81 - 0.90
- - 0.91 - 1.00
- - понад 1.00

Мал. 4. Рівні торговельного обслуговування /за $K_{\text{кт}}$ /.

15. Економічне обґрунтування розміщення торговельного обслуговування здійснено розв'язанням транспортної задачі щодо оптимізації обсягів доставок товарів в магазини кількох населених пунктів районної системи розселення за умови виконання заявок магазинів, виходячи з пошиту споживачів при мінімальних транспортних затратах. Економіко-математичне формулювання і модель транспортної задачі має такий вигляд: мінімізувати витрати на перевезення товарів:

$$y = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n c_{ij} x_{ij} \rightarrow \min$$

при обмеженнях

$$\begin{aligned} \sum_{j=1}^n x_{ij} &= a_i; & i \in \bar{m}; \\ \sum_{i=1}^m x_{ij} &= b_j; & j \in \bar{n}; \\ \sum_{i=1}^m a_i &\neq \sum_{j=1}^n b_j; & a_i \geq x_{ij} \geq 0, \end{aligned}$$

де y - витрати на перевезення;

c_{ij} - вартість перевезення одиниці товару;

a_i - запаси товарів в пунктах поставки / $i = 1, 2, \dots, m$ /;

b_j - заявки магазинів в пунктах споживання / $j = 1, 2, \dots, n$ /.

Проведене дисертаційне дослідження є базовою для обґрунтування положень щодо раціоналізації територіальної структури споживчого комплексу в регіональних і локальних системах розселення.

Основні висновки і пропозиції роботи зводяться до наступного:

- виділення і суспільно-географічне дослідження споживчих комплексів різних рангів зумовлене новими підходами до вивчення зрушень у розвитку і територіальній організації продуктивних сил України в умовах незалежності і становлення ринкових економічних відносин;

- з огляду на те, що у споживчому комплексі не тільки динамічніше, ніж у інших сферах відбувається обіг товарів і ресурсів, але і за рахунок соціально-економічних перетворень - комерціалізації, роздержавлення, приватизації - швидше відбувається зміна виробничих відносин і форм власності, створюються передумови для стабілізації стану споживчого ринку, збільшення обсягів виробництва ТНС, їх реалізації, повнішого задоволення потреб населення у різноманітних товарах і послугах, що у кінцевому підсумку позначиться на всьому ході перетворень в Україні в перехідний період розвитку економіки;

- в умовах децентралізації управління споживчим комплексом і посилення тенденцій економічної самостійності регіонів, насамперед областей, основними ставть регіональні аспекти управління у

формі індикативного планування, регулювання і прогнозування розвитку на обласному і районному рівнях;

- субрегіональні /обласні/ і міжрайонні системи розселення і їх центри є найоптимальнішими з точки зору раціональної територіальної організації споживчого комплексу, зокрема торговельного обслуговування населення виходячи з особливостей багатоступінчастої побудови торговельної мережі, частоти попиту на різні ТНС, виробничий і демографічний потенціал обласних центрів і міст обласного підпорядкування, транспортно-часової доступності для всього населення області;

- основою раціональної територіальної організації споживчого комплексу в перехідний період залишається створена матеріально-речова і технічна база підприємств з виробництва ТНС і закладів торгівлі і громадського харчування; при цьому прискорений розвиток об'єктів споживчого комплексу і доведення їх до нормативно-необхідного рівня в поселеннях з недостатнім забезпеченням населення у них, насамперед, що знаходяться поза межами впливу споживчих центрів і вузлів, у тому числі за рахунок розвитку пересувних форм обслуговування, посилкової торгівлі тощо;

- з стабілізацією соціально-економічного становища і покращення ситуації на споживчому ринку держави в цілому базовими елементами раціоналізації територіальної структури споживчого комплексу повинні стати міжрайонні /окружні/ центри і вузли, яким пропонується при перегляді існуючого адміністративного поділу України в цілому і окремих областей надати адміністративні функції;

- в перехідний період на нових засадах формується організаційно-управлінська структура споживчого комплексу, більшість суб'єктів якого набувають статусу юридичних осіб і переходять до своєрідного підпорядкування до місцевих органів влади через економічні механізми оподаткування; доцільним, разом із тим, бачиться у цей період поєднання економічних і адміністративних методів управління споживчим комплексом на регіональному і локальному рівні. З цією метою пропонується створити при виконавчих комітетах обласних, районних і міських Рад народних депутатів координуючих органів - Управління територіального розвитку і споживчого ринку, які б займалися вивченням стану регіонального споживчого ринку, попиту і шляхів задоволення потреб місцевого населення на ТНС, регулюванням виробництва товарів, організацією торговельного обслуговування тощо.

По темі дисертації опубліковано I. Навчальні посібники:

1. Територіальна організація внутрішньої торгівлі України. - К.: Київ.торг.-екон. ін-т, 1992. - 84 с. /у співавторстві/.
2. Розміщення виробництва товарів народного споживання в Україні. - К.: Київ. торг.-екон. ін-т, 1992. - 76 с. /у співавторстві/.
3. Територіальна організація виробництва товарів народного споживання. - К.: Київ. торг.-екон. ін-т, 1992. - 64 с. /у співавторстві/.
4. Світовий ринок товарів та послуг. - К.: Київ. торг.-екон. ін-т, 1994. - 93 с. /у співавторстві/.

П. Наукові статті:

1. Изучение различий в уровнях торгового обслуживания сельского населения /на примере Хмельницкой области/ // Эффективность торговли// К.- Киев. торг.-екон. ин-т, 1980. - Деп.ВИНИТИ, ДР 1981, № 4/114, 4 с.
2. Территориальная организация специализированного агропромышленного - торгового комплекса региона /на примере Киевской области/ - Деп. УкрНИИТИ. - ВИНИТИ, ДР, 1984, № 5/151, б/о 762, 6 с.
3. О территориальной организации торговли продовольственными товарами в крупных городах. - Деп.УкрНИИТИ. - ВИНИТИ, ДР, 1984, № 5/151, б/о 779, 5 с.
4. Влияние агропромышленной интеграции на формирование республиканской и областной системы расселения /на примере Украинской ССР// У съезд Геогр, общ-ва Украинской ССР: Тез.докл. - К.: Наук.думка, 1985. - С.30-31 /у співавторстві/.
5. Агропромышленное комплексобразование и системы расселения - Деп.Укр.НИИТИ, № 2535, 1985 - 20 с /у співавторстві/.
6. Методические вопросы экономико- и социально-географического исследования областных систем расселения. - Деп.Укр.НИИТИ, № 2394, 1985 - 15 с.
7. Областной АПК как фактор формирования субрегиональной системы расселения // Эконом.география - К.: Изд-во Киев. ун-та, 1986.-Вып. 38. - с.55-59.
8. Формирование и развитие Хмельницкой областной системы расселения. - Деп. УкрНИИТИ, № 2499, 1986. - 19 с.
9. Методические указания по изучению проблемы взаимосвязи систем расселения, размещения населения и торговли с использованием микро-ЭВМ. - К.: Киев. торг.-екон. ин-т, 1986. - 28 с.

10. Влияние систем расселения на уровень торгового обслуживания // Пути улучшения хозяйственного механизма в торговле. - К.: Киев. торг.-экон. ин-т, 1986. - с.35-38 /у співавторстві/.

11. Территориальные особенности производства и торговли музыкальными инструментами в Украинской ССР. - Деп.УкрНИИТИ, № 534, 1988. - 26 с. /у співавторстві/.

12. Агрпромышленная интеграция и формирование локальных систем сельского расселения. // Эконом.география. - К.: Изд-во Киев. ун-та, 1988.-Вып. 40 - С.60-64.

13. Экологические аспекты развития торговли // Рынок и торговля - К.: Киев. торг.-экон. ин-т, 1990 - С.122-125 /у співавторстві/.

14. Некоторые аспекты использования молодых специалистов в торговле // Хозяйственный механизм торговли в условиях экономической реформы. - К.: Киев. торг.-экон. ин-т, 1991. - С.14-19 /у співавторстві/.

15. Региональные особенности развития торговли Украины // Менеджмент: стратегия и тактика управления торговлей. - К.: Киев. торг.-экон. ин-т, 1993. - С.82-83 /у співавторстві/.

16. Регіональні аспекти використання рекреаційно-ресурсного потенціалу України // Громадське харчування в умовах комерціалізації і приватизації. - К.: Київ. торг.-экон. ін-т, 1994. - С. 126-130.

17. Методичні аспекти вивчення зрушень у територіальній організації споживчого комплексу на сучасному етапі // Методичні проблеми підготовки фахівців для ринкової економіки за нових умов роботи вищих навчальних закладів України: Тези доповіді на Респ. наук.-метод. конференції. - К., 1994.- С.55-56.

Дорошенко В.И. Территориальная организация потребительского комплекса в региональных и локальных системах расселения. Диссертация на соискание ученой степени кандидата географических наук по специальности II.00.02 – экономическая и социальная география, Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1994.

В диссертации рассмотрены вопросы формирования и территориальной организации потребительских комплексов различных уровней. Исследована взаимосвязь систем расселения и территориальных потребительских систем. Осуществлена типизация элементов функционально-территориальной структуры потребительского комплекса Хмельницкой области. Изучены различия в уровнях торгового обслуживания населения областей Украины. Разработаны направления совершенствования организационно-управленческой и территориальной структур регионального потребительского комплекса в условиях перехода к рыночным экономическим отношениям.

The dissertation deals with the problems of the formation and territorial organization of different levels consumer complexes. The relationship between the systems of settlement and territorial consumer systems is investigated. The typization of the elements of the functional-territorial structure of the Khmelnytsk region consumer complex is worked out. Different levels of the trade service of the population of Ukraine are investigated. The trends for improving the organizational-managerial and territorial structures of the regional consumer complex in condition of the transition to a market economy are worked out.

Ключові слова:

споживчий комплекс; територіальна споживча система; споживчі: пункт, центр, вузол, мікрорайон, район, зона.

Підп. до друку 26.10.94. Формат 60x 84/16. Папір офс.
Друк. офс. Умов. друк. л. 1,45. Умов. фарб.-відб. 1,57
Обл.-вид.л. 1,39 с. Тираж 100 прим. Зам. 333.

РВВ КДТЕУ Дільниця оперативного друку
253156; Київ-156, вул. Кіото, 19

455015

AB 31.167